

УДК 82.94(093):930.2:939(477)

© **Анна ЖУКОВСЬКА**
© **Михайло ФІЛОНЕНКО**

ОСОБОВІ СПРАВИ ГЕРОЇВ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

На основі особових справ розглядаються основні фактори формування, становлення та проходження військової служби визначними постатями періоду Великої Вітчизняної війни – Героями Радянського Союзу. Висвітлюються питання, які обходила офіційна історіографія: проживання на окупованій території, перебування в полоні, служба в штрафних підрозділах, позазастатутні відносини. Здійснено спробу зняти з Героїв хрестоматійний глянець і показати їх звичайними людьми.

Ключові слова: Меморіальний комплекс, Герої Радянського Союзу, особова справа, бойовий і життєвий шлях, довідкова картка Героя, радянська історіографія.

Науковці Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» постійно працюють над поповненням, удосконаленням науково-інформаційної бази музею. Накопичений досвід свідчить, що більшість різноманітних музейних проектів сфокусовано на Людині, з якою пов'язані певні надії, на її долі, дослідженні бойового шляху та меморіальних музейних предметів, що зберігаються у фондах.

Як відомо, однією з основних форм обліку музейних предметів, важливим складником наукової роботи є розробка довідкової картки – наукового паспорта особи, чиї матеріали належать до музейних колекцій. Саме в довідкових картках Генерального каталогу акумулюється максимум вивіреної, достовірної інформації про персоналії та події, пов'язані з ними. Це набуває особливого значення тоді, коли йдеться про маловідомих воїнів, згадки про яких відсутні у друкованих джерелах. Саме тоді довідкові картки стають єдиним інформаційним джерелом. Утім, як парадоксально це не звучало б, іноді навіть про видатних учасників війни – Героїв Радянського Союзу – інформації або обмаль, або вона суперечлива. Не секрет, що в радянській історіографії основна увага відводилася подвигу, за який переможці отримували нагороди. Утім, як складалася доля до та після здійснення подвигу, як правило, було невідомо (за винятком полководців, маршалів або партійного керівництва). Тому особові справи офіцерського складу Червоної армії, зокрема Героїв Радянського Союзу, є

унікальним джерелом генеалогічної, біографічної і хронологічної інформації. Це документи, у яких зібрані біографічні матеріали, матеріали про проходження служби в лавах армії та життєвий шлях; це відбиток тих позитивних і негативних подій, які відбувалися в житті офіцерів; це цікавий матеріал для дослідження біографії людини, її бойового шляху. Іноді ці документи містять і непривабливі сторінки, що допомагає глибше зрозуміти людину, її вчинки та наслідки цих вчинків.

На сьогодні в Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» міститься на довічному державному зберіганні унікальна колекція особових справ Героїв Радянського Союзу, які проживали в Україні в повоєнний час й удостоєні цього звання за подвиги, здійснені в роки Великої Вітчизняної війни. Колекція нараховує 700 справ Героїв Радянського Союзу, зокрема 11 справ – двічі Героїв. Початком створення колекції послужила тісна співпраця між Меморіалом, Міністерством оборони України та Галузевим державним архівом МО України. У 2003 р. керівництво музею звернулося з проханням про передачу особової справи двічі Героя Радянського Союзу Василя Степановича Петрова, який не так давно пішов із життя. Гортаючи сторінки цього документа, стало зрозуміло, що ці раритети повинні бути зібрані в одному місці.

Нині стало можливим, як ніколи дотепер, детально розпочати вивчення бойового й життєвого шляху звиятців. Попри звичний хрестоматійний глянець успішних, на перший погляд, військових біографій проглядається багато побутових колізій, а інколи – справжніх людських трагедій. Для цього повідомлення відібрані найбільш цікаві особові справи з відповідними документами, а також неординарними долями.

Особова справа Василя Степановича Петрова представлена в експозиції музею [1]. Він народився 22 червня 1922 р. у с. Дмитрівка Приазовського району Запорізької області в бідній селянській родині. Дитиною втратив матір, старшого брата, батько за доносом був заарештований і відбував покарання на Біломорканалі. Після школи Василь Степанович вступив у Сумське артилерійське училище, яке закінчив у червні 1941 р. Офіцерську службу розпочав на західному кордоні, у Володимир-Волинському укріпленні Київського особливого військового округу. Там зустрів війну. У складі військ Південно-Західного, Брянського, Воронезького фронтів брав участь в оборонних боях в Україні, на Дону, у Курській битві. У вересні 1943 р. капітан Петров – заступник командира 1850-го винищувального протитанкового артилерійського полку 32-ї окремої винищувальної протитанкової артилерійської бригади Воронезького фронту. Першу Зірку Героя отримав за форсування Дніпра в районі Великого Букрина на Київщині. У бою замінив командира полку, зайняв бойову позицію й міцно утримував плацдарм. Згодом був важко поранений, втратив у двадцять один рік обидві руки, був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Ставши німечим інвалідом, не бажаючи, аби рідні дізналися про його каліцтво, домігся, щоб в особисті документи були внесені зміни. Так, у біографії Василь Петров зазначав, що народився в російському місті Тамбові й рідних у нього немає [4]. Після тривалого лікування у грудні 1944 р. повернувся на фронт – майор, заступник командира 248-го гвардійського винищувального протитанкового артилерійського

полку 11-ї гвардійської винищувальної протитанкової артилерійської бригади 1-го Українського фронту. Із бойових характеристик того періоду Василь Степанович постає людиною сильної волі: «Працюючи на посаді командира полку, виявив себе як один із найкращих офіцерів Червоної армії. Досвідчений, великої волі командир. Артилерійську справу знає добре, тактично грамотний. Культурний, витриманий, пунктуальний та ініціативний офіцер. Винахідливий під час виконання бойових завдань. Винятково вимогливий до себе і своїх підлеглих, вміє правильно націлити маси на виконання завдань. Користується великим авторитетом серед особового складу» [5]. Удруге майор Петров був удостоєний звання Героя за бої на території Німеччини: повів дві штурмові батареї в атаку за населений пункт, знищивши 8 ворожих танків і 200 бійців піхоти, отримав важке поранення, але залишився у строю. Після закінчення Великої Вітчизняної війни підполковник Петров продовжив службу. В одній із перших повоєнних характеристик відзначилися його особисті якості: «Незважаючи на молоді роки, досвідчений, розважливий, ініціативний і великої волі командир» [6]. Проте до мирного життя підполковник Петров був не готовий. Він продовжував «воювати». Так у його особовій справі з'явилася перша негативна характеристика: «З роботою командира полку у війну справлявся... У мирних умовах... не міг дати повноцінного керівництва полком... Його непостійність у характері, що переходила від надмірної вимоги до випадків особистої недисциплінованості, виявлялася в порушенні військових і громадських порядків. Фізична вада... наклала відбиток на його психологію, що призвело до різних пригод. Доцільно звільнити з Червоної армії...» [7]. У травні 1946 р. Василь Степанович подав рапорт: «Прошу демобілізувати мене в запас, оскільки за станом здоров'я обов'язки командира полку виконувати не можу» [8]. Однак командування не дало ходу його рапорту. Службу Василь Петров продовжував у військових округах в Україні. У 1952 р. Василь Петров екстерном закінчив історичний факультет Львівського державного університету, а у 1959 р. захистив кандидатську дисертацію. Рішенням Вищої атестаційної комісії та Ради Військової артилерійської командної академії Петрову Василю Степановичу присуджено вчену ступінь кандидата військових наук [9]. У 1964 р. Василя Степановича було призначено на посаду помічника командувача ракетних військ і артилерії Прикарпатського військового округу. Йому рекомендували «продовжувати активно працювати над упровадженням досвіду Великої Вітчизняної війни у практику навчання і виховання воїнів Збройних Сил СРСР» [10]. Після розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності двічі Герой Радянського Союзу В.С. Петров, відповідно до Указу Президента України від 11 вересня 1994 р., був залишений на військовій службі у Збройних силах України довічно. Країна високо оцінила діяльність Василя Степановича. За особливі заслуги в захисті державного суверенітету і зміцнення обороноздатності та безпеки України він був нагороджений орденами Богдана Хмельницького трьох ступенів та медаллю «Ветеран військової служби» [11]. Указом Президента України від 22 серпня 1999 р. у зв'язку з 60-літнім перебуванням генерал-лейтенанта В.С. Петрова на військовій службі йому присвоєно військове звання генерал-полковника [12]. Останні роки життя В.С. Петров займав посаду заступника командувача ракетних військ і артилерії

Головного командування Сухопутних військ Збройних сил України. Помер Василь Степанович Петров 15 квітня 2003 р. Відповідно до наказу № 73 від 16 квітня 2003 р. Головнокомандувача Сухопутних військ Збройних сил України генерал-полковника Петрова Василя Степановича виключено зі списків офіцерського складу у зв'язку зі смертю [13].

Не менш цікавою є справа Івана Никифоровича Бойка, одного з небагатьох двічі Героїв, які одержали обидві «Золоті Зірки» за визволення України. Народився 11 листопада 1910 р. у багатодітній селянській родині на Вінниччині. Закінчив 2 курси Вінницького медичного технікуму, але працював табельником у радгоспі. В армії з 1930 р. Закінчив полкову школу 151-го стрілецького полку 51-ї стрілецької дивізії Одеського військового округу, потім продовжував служити в частинах Київського військового округу. Після закінчення строкової служби залишився на надстрокову службу. У 1935 р. закінчив Ульяновську бронетанкову школу. Далі службу відбував у частинах Московського, Забайкальського військових округів, будучи старшим лейтенантом, командиром розвідувальної роти [12]. У 1939 р. закінчив бронетанкові курси. Із його довоєнних характеристик дізнаємося, що він мав досвід участі в бойових діях (учасник боїв на Халхін-Голі в 1939 р.), був досвідченим командиром: «Вольовий, ініціативний, вимогливий до себе і до підлеглих. Теорію вогневої підготовки засвоїв. Матчастину танкової зброї знає добре... Може бути використаний на посаді командира взводу...» [13]. «У військовий час може бути використаний на посаді заступника командира розвідбатальйону» [14]. Війна застала Івана Никифоровича на західному кордоні. У бойовій довідці записано: «22.06. – 09.09.1941 р. Західний фронт, заступник командира розвідувального батальйону 13 ТД 5М. У боях із німецько-фашистськими військами в районі Лепель, Сена, Орша, Єльня одержав практичний досвід ведення в лісі нічної розвідки за діями противника і ведення ар'єргардних боїв» [15]. Улітку 1943 р. танковий полк, яким командував підполковник І.Н.Бойко, у складі 3-го механізованого корпусу 1-ї танкової армії Воронежського фронту брав участь у боях на Курській дузі. У бойовій характеристиці, датованій вереснем 1943 р., зазначено: «Підполковник І.Н. Бойко на посаді командира танкового полку з вересня 1942 р. У період наступальних операцій (серпень-вересень 1943 р.) особисто на танку командування просувався в бойових порядках, командуючи полком. Завдяки його вмілому керівництву полк знищив багато бойової техніки противника. За проведені операції представлений керівництвом до урядової нагороди. Авторитетом серед особового складу користувався» [16]. За ці бої підполковник І.Н. Бойко нагороджений орденом Червоного Прапора і орденом Вітчизняної війни I ступеня, а 17-й танковий полк, яким він командував, був удостоєний звання гвардійського та іменувався тепер 69-м гвардійським. Наприкінці листопада 1943 р. 1-ша танкова армія, до складу якої входив 69-й гвардійський танковий полк, була передана з резерву Ставки до 1-го Українського фронту. Місце дислокації – правий берег Дніпра, на захід від Києва, в районі Святошин-Жуляни-Софіївська Борщагівка. У грудні почалася Житомирсько-Бердичівська операція, в ході якої було визволено м. Козятин (мала батьківщина Івана Никифоровича). За уміле керівництво діями полку Указом Президії Верховної

Ради СРСР від 10 січня 1944 р. І.Н. Бойко удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Удруге високого звання був удостоєний за участь у Проскурівсько-Чернівецькій наступальній операції (Указ від 26квітня 1944 р.). Згодом брав участь в Умансько-Ботошанській, Львівсько-Сандомирській та Берлінській наступальних операціях. Іван Никифорович Бойко пройшов війну від 41-го до 45-го, від старшого лейтенанта до полковника, від заступника командира батальйону до командира танкової бригади [17]. Його повоєнна кар'єра військового була недосить вдалою. Один із перших повоєнних документів – нагородний лист до нагородження орденом Червоної Зірки за вислугу років: «...Ввічливий, коректний. Користується великим авторитетом. Своїх підлеглих і солдатів любить» [18]. У 1948 р. він закінчив Академічні курси при Академії бронетанкових військ і був призначений командиром танкового полку. А в атестації, де його атестують з листопада 1949 р. по грудень 1952 р., записано: «Полковник Бойко загалом командує бригадою... і полком 10 років. У результаті тривалого перебування на одній посаді не проявляє службового старання, вважаючи, що подальша його служба безперспективна.... Необхідно змінити службу, висунути Бойка на вищу посаду, але не на самостійну роботу: заст. командира корпусу з бойової техніки та механізації військ...» [19]. 21 травня 1956 р. він подав рапорт командирові корпусу: «Прошу Вашого сприяння про звільнення мене в запас через низьку військову підготовку і безперспективність у подальшому» [20]. На рапорті резолюція «Викликати на бесіду 21.05.01956 р.». Нам невідомо, чи відбулася бесіда, але в 1956 р. І.Н. Бойко був звільнений і відправлений у відставку. Працював у сфері громадського харчування. Помер І.Н. Бойко у 1975 р. Похований на Лук'янівському кладовищі в Києві.

Олександр Гнатович Молодчий став першим двічі Героєм в авіації далекої дії, першим двічі Героєм-українцем, який одержав це звання в ході війни. Народився 27 червня 1920 р. у м. Луганську. У дитинстві, скільки себе пам'ятав, мріяв стати льотчиком. У 15 років – переможець Всесоюзних змагань авіамоделістів [21]. Навчався в аероклубі. А в 1937 р. вступив до Ворошиловградської військової авіаційної школи пілотів, яку закінчив у 1938 р. Був призначений молодшим льотчиком 51-го бомбардувального авіаційного полку, де освоїв новий швидкісний бомбардувальник СБ [22]. Війна застала його в м. Орел, де дислокувався 100-й далекобомбардувальний авіаційний полк, у якому він був командиром ланки. Льотчики сподівалися відразу вступити в бій із ворогом. Але молодшого лейтенанта Молодчого і ще декількох льотчиків направили в м. Воронеж, де формувався 420-й далекобомбардувальний авіаційний полк особливого призначення і де пілоти мали освоїти новий тип літака Єр-2. Полк увійшов до складу 81-ї авіаційної дивізії, командував якою М.В. Водоп'янов. Молодчий отримав новий Єр-2 і сформував екіпаж. Льотчики полку передислокувалися на оперативний аеродром в м. Пушкін під Ленінградом, звідки мали здійснювати бомбардування Берліна. Проте операція виявилася невдалою. 420-й полк був перебазований на підмосковний аеродром Моніно, звідки здійснював регулярні вильоти на бомбардування ворожих позицій [23]. З початком жовтня 1941 р. велися запеклі бої за Москву. Під час одного з бойових вильотів на Калінінському фронті літак Молодчого був серйозно

пошкоджений. Першу зірку Героя Олександр Гнатович отримав у суворому 1941 р. З нагородного листа на О. Молодчого: «Молодший лейтенант Молодчий Олександр Гнатович – льотчик молодий. З початку військових дій був допущений до польотів удень – в складних умовах – і вночі. З 18.09.1941 р. по 15.10.1941 р. має 13 бойових вильотів. Бойовий наліт 52 години 51 хвилина, з них: а) вдень 6 польотів – 24 години 59 хвилин; б) вночі – 7 польотів – 27 годин 52 хвилини. Польоти вночі здійснювались поодиночі, вдень у складі ланки ведучим і поодиночі. Завдяки напористості і кмітливості завдання виконував відмінно. Літак і екіпаж збережені. Особисті якості Молодчого: завжди готовий виконувати будь-яке завдання командування, причому при виконанні завдання використовує всі свої знання і практику. Сміливий. Рішучий. Безмежно відданий Батьківщині» [24]. Улітку 1942 р. екіпаж Молодчого здійснює свій перший виліт до глибокого тилу противника, на Кенігсберг: «20.07.42 р. бомбардував військово-промислові об'єкти. У винятково складних метеорологічних умовах довелось виконувати бойове завдання. Від лінії фронту до цілі, а також назад керував літаком у хмарах, тому що не можна було звірити карту із землею. Тоді штурман використав німецькі ширококомвні радіостанції і точно вивів літак на ціль і назад на свій аеродром» [25]. Потім було ще декілька вильотів на Кенігсберг, Данциг, на бомбардування ворожих об'єктів Будапешта, Бухареста, Штеттіна, Тільзіта та на Берлін. До жовтня 1942 р. Олександр Молодчий здійснив 145 бойових вильотів. Брав участь у боях під Сталінградом, надавав допомогу наземним військам на найвідповідальніших ділянках фронту [26]. 31 грудня 1942 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР заступник командира ескадрильї 2-го гвардійського авіаційного полку 3-ї гвардійської авіаційної дивізії Далекої дії Олександр Гнатович Молодчий був відзначений другою Золотою Зіркою Героя Радянського Союзу. У тому самому місяці йому присвоєно військове звання майора [27]. Улітку і восени 1943 р. в ході Курської битви та загального наступу радянських військ майор Молодчий здійснював регулярні вильоти на бомбардування скупчень військ противника на залізничних станціях Київ, Харків, Полтава, Кременчук, Бахмач, Ніжин. У травні 1943 р. призначений командиром ескадрильї свого полку. Напередодні 1944 р. майору Молодчому запропонували навчання у військовій академії, але льотчик відмовився. Ескадрилья під його командуванням здійснила успішні бомбардування військово-морських баз противника в районі Фінської і Ризької заток. Узимку 1944 р. вже на важкому бомбардувальнику Б-25 Молодчий кілька разів бомбардував Гельсінкі. У грудні 1944 р. йому присвоєно звання підполковника [28]. З червня 1944 р. до березня 1945 р. – інспектор-льотчик з техніки пілотування 1-ї гвардійської дивізії АДД, з березня 1945 р. – інспектор-льотчик з техніки пілотування 1-го гвардійського авіаційного корпусу 18-ї повітряної армії [29]. У нагородному листі про нагородження його орденом Червоного Прапора від 12 травня 1945 р. підбито результати бойової діяльності Олександра Гнатовича: «У діючій армії з 10.08.1941 р. Брав найактивнішу участь у боях з німецько-фашистськими загарбниками на всіх фронтах. Бомбардував німців під Москвою і Ленінградом, під Сталінградом і на Орловсько-Курському напрямі. Бомбардував Берлін, Будапешт, Бухарест, Данциг, Кенігсберг, Варшаву, Інстербург, Брест, Гельсінкі, Ясси, Тільзіт та ін. Брав активну участь

в наступальних боях Червоної армії, бомбардував живу силу й комунікації противника в районах бойових дій Білоруських і Українських фронтів. Брав участь у розгромі Східно-Прусського угруповання німців, у прориві оборони німців на Берлінському напрямі і взятті міста Берлін...» [30]. За роки війни Олександр Молодчий здійснив 311 бойових вильотів, з них 287 – нічних, провів у небі 1324 години, налітав 600 тис. кілометрів (15 обертів навколо Землі по екватору). А було йому на той час лише двадцять п'ять років. Олександра Гнатовича двічі представляли до третьої Зірки Героя: 3 листопада 1943 р. і 13 травня 1944 р. за визволення Києва й визволення України [31]. Але з невідомих причин він її так і не одержав. Після війни продовжував службу у Військово-Повітряних силах. Йому присвоєно військове звання генерал-майора, він був командиром першого радянського стратегічного авіаз'єднання. З 1965 р. у відставці. Ім'ям Молодчого названо два літаки – флагмани стратегічної авіації Росії і України – ТУ-22 МЗ і ТУ-160 [32]. Помер 9 червня 2002 р. Похований у м. Чернігові.

Двічі Герой Радянського Союзу Захар Карпович Слюсаренко обидві Зірки Героя отримав за бої з визволення Європи. Танкіст. Брав участь в обороні й визволенні України [33]. Народився 3 вересня 1907 р. на Харківщині в багатодітній селянській родині. 16-річним юнаком пішов працювати, а в 1932 р. закінчив Вищу школу профруху. Цього року призваний до лав Червоної армії. Після закінчення Орловської бронетанкової школи ім. М.В. Фрунзе в 1934 р. проходив службу в частинах Харківського військового округу. Напередодні війни З.К. Слюсаренко служив у Київському особливому військовому окрузі, який із початком війни був перейменований у Південно-Західний фронт [34]. Найбільш цікавим із довоєнних документів є атестація за період з 20 квітня 1939 р. до жовтня 1940 р.; від 24 жовтня 1940 р. (представлена в експозиції музею): «Володіє достатньою силою волі. Тактично грамотний. Рішення приймає швидко і грамотно. Матчастина бойових машин і зброя в батальйоні утримується в хорошому стані... Брав участь у визволенні Західної України від поневолення польських панів на посаді начальника штабу батальйону 10-ї танкової бригади, показав себе з хорошого боку. Посаді відповідає, проте треба звернути увагу на більшу вимогливість до себе і підлеглих...» [35]. У бойових діях бере участь з першого дня війни. Учасник прикордонних боїв, неодноразово виводив свої війська з ворожого оточення. З партійно-політичної характеристики від 5 квітня 1942 р.: «У Вітчизняній війні з 22 червня 1941 р. Неодноразово сам водив в танкову атаку свою частину і перемагав. У бою сміливий, рішучий, хоробрий, відважний. За виявлені мужність і героїзм у боротьбі проти німецьких загарбників нагороджений вищою урядовою нагородою – орденом Леніна...» [36]. Брав участь у Сталінградській битві. Документи, датовані 1942-1945 рр., переважно містять бойові характеристики й атестації, підтверджують відповідність займаній посаді та констатують хоробрість і вміння керувати бойовими діями своєї частини. Полковник Слюсаренко, будучи командиром 56-ї гвардійської танкової бригади 7-го гвардійського танкового корпусу 3-ї гвардійської танкової армії 1-го Українського фронту, вміло управляв бригадою під час Львівсько-Сандомирської наступальної операції при форсуванні річки Вісли, у боях із захоплення й розширення плацдарму на її лівому березі, південніше м. Сандомир.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 вересня 1944 р. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Командував бригадою у Вісло-Одерській, Верхньосілезькій, Нижньосілезькій, Берлінській, Празькій операціях. За успішні бойові дії бригади в боях за Берлін нагороджений другою «Золотою Зіркою» Героя (Указ від 31 травня 1945 р.). Війну закінчив полковником, продовжував службу в армії. 1949 р. закінчив курси удосконалення офіцерського складу при Військовій академії бронетанкових і механізованих військ Радянської армії ім. Й.В. Сталіна. Був командиром 3-ї танкової дивізії Приморського військового округу. У 1957 р. закінчив Вищі академічні курси при Вищій військовій академії ім. К.Є. Ворошилова. Був командиром 10-го армійського корпусу Уральського військового округу, заступником командувача Північної групи військ. У 1965 р. вийшов у відставку у званні генерал-лейтенанта танкових військ [37]. Помер 6 квітня 1987 р. Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

Володимир Дмитрович Лавриненков. Двічі Герой Радянського Союзу. Другу «Зірку» одержав за бої під час визволення Севастополя. Льотчик-винищувач. Народився 17 травня 1919 р. на Смоленщині в селянській родині. 1934 р. після закінчення семирічки вступив до школи фабрично-заводського навчання. Одночасно займався в аероклубі. У 1940 р. призваний до лав Червоної армії, а в 1941 р. закінчив Чугуївське військово-авіаційне училище, де й залишився на викладацькій роботі [38]. У його довоєнних характеристиках підкреслюється цілеспрямованість, воля й бажання стати професійним військовим льотчиком [39]. З перших днів війни – на фронті. Брав участь у бойових діях під Ростовом-на-Дону, Воронежем, у Сталінградській битві, де здійснив 88 бойових вильотів, провів 640 повітряних боїв, особисто збив 9 літаків ворога. За бойову звитягу, виявлену в боях у районі м. Сталінград, молодший лейтенант Лавриненков, заступник командира ескадрильї 9-го гвардійського винищувального авіаційного полку 268-ї винищувальної авіаційної дивізії 8-ї повітряної армії Сталінградського фронту, удостоєний звання Героя Радянського Союзу (Указ від 1 травня 1943 р.). У нагородному листі на нагородження другою «Зіркою» відзначається, що в одному з боїв (будучи Героєм Радянського Союзу) В.Д. Лавриненков, розстрілявши всі патрони, протаранив літак противника, а сам викинувся з парашутом. Він втратив свідомість і у такому стані потрапив у полон. З полону Лавриненков утік, його підібрали партизани, разом з якими він воював три місяці, а потім вони допомогли йому повернутися до частини [40]. Уперше до Меморіалу потрапив документ, де описаний цей факт. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 1 липня 1944 р. майор Лавриненков, командир 9-го гвардійського винищувального авіаполку 303-ї винищувальної авіадивізії 8-ї повітряної армії 4-го Українського фронту, за знищені особисто 35 і 11 у групі літаків противника під час визволення м. Севастополя удостоєний другої «Зірки» Героя. У повоєнних документах викладений службовий шлях В.Д. Лавриненкова. Це подання до чергових звань, атестації, призначення на посади. Володимир Дмитрович став генерал-полковником і очолював Цивільну оборону в Україні. Помер 14 січня 1988 р. Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

Як би ретельно й виважено не вивірялась інформація особових справ, які б стали канцелярські вислови не використовувались, а все ж інколи певний збіг обставин

призводив до появи відвертих і простих записів, що і були самою правдою, невилученою армійською кадровою цензурою. Деякі записи з'явилися і в особових справах Героїв Радянського Союзу Михайла Миколайовича Внукова та Юрія Порфіровича Дороша: пряме офіційне документальне свідчення, що доволі рідко трапляється, стосовно мобілізації польовими військкоматами.

Михайло Миколайович Внуков – корінний киянин, народився 16 серпня 1920 р. в родині робітників. Проживала сім'я на Трухановому острові. Після закінчення семирічки Михайло Внуков працював на київському заводі «Арсенал» токарем. З початком Великої Вітчизняної війни був евакуйований разом із заводом. Проте повернувся до Києва, де залишалися батьки. Київ уже був окупований нацистами. До середини 1942 р. був на утриманні батьків, а потім пішов працювати на німецьку судноверф «Усма» токарем. У травні 1942 р. зв'язався з підпільниками, виконував їхні завдання: непомітно для ворога виводив із ладу верстати [42]. Із наближенням радянських військ у вересні 1943 р. залишив роботу і пішов із міста разом із товаришами. У вересні 1943 р. після визволення м. Бровари, що на Київщині, з ще окупованого Києва попрямував туди. 29 вересня 1943 р. був мобілізований штабом 1318-го стрілецького полку 163-ї стрілецької дивізії 38-ї армії Воронезького фронту, про що зроблений запис у послужному списку і підтверджено довідкою Центрального архіву Міністерства оборони СРСР від 6 червня 1964 р. [43; 44]. На фронті – з 29 вересня 1943 р. Неомундированим зразу був кинутий на форсування Дніпра в районі с. Вишеньки (Бориспільського району Київської області), де веслувальником перевозив через річку бійців батальйону, а згодом і сам, отримавши дисковий кулемет, вступив у бій за плацдарм. Під час боїв за населений пункт Гута Межигірська (Вишгородський район Київської області) змінив пораненого командира. Увірвавшись у с. Гута Межигірська, автоматним вогнем знищив ворожий кулемет і близько 10 фашистів. Коли німці перейшли в контратаку, рядовий Внуков зайняв кругову оборону й відкрив вогонь, чим змусив гітлерівців тікати. При цьому ворог залишив зброю, яку Михайло потім здав на склад. За виявлену сміливість і героїзм, за вміння командувати відділенням Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 жовтня 1943 р. удостоєний звання Героя Радянського Союзу [45]. Брав участь у визволенні Святошина, міст Василькова і Фастова, що на Київщині. У лютому 1944 р. направлений на армійські курси молодших лейтенантів при 40-й армії 2-го Українського фронту, які закінчив у березні 1944 р. [46]. У складі військ 40-ї армії комсоргом батальйону 1318-го стрілецького полку 163-ї стрілецької дивізії молодший лейтенант Внуков брав участь у Корсунь-Шевченківській наступальній операції. У вересні 1944 р. був важко контужений і до березня 1945 р. перебував на лікуванні [47]. З березня і до кінця війни молодший лейтенант Внуков М.М. – комісар батальйону 81-го запасного стрілецького полку 20-ї запасної стрілецької дивізії Київського військового округу. У 1945 р. був демобілізований у зв'язку з хворобою. Мешкав у Києві. У 1946 р. закінчив курси директорів магазинів і працював завідувачем магазину в Печерському райхарчторзі, а з 1948 р. – токарем та начальником механічного цеху заводу № 12 Міністерства зв'язку УРСР, з 1952 р. – начальником та майстром цеху заводу № 183, а з 1959 р. – токарем

заводу «Промзв'язок». В особовій справі також є документи, які розкривають взаємини між ним і рідною сестрою. 1964 р. рідна сестра, намагаючись відсудити у М.М. Внукова житлову площу (залишену в спадок батьками), написала скаргу військовому комісару м. Києва, в якій звинуватила брата у співпраці з німцями в період окупації, спекуляції цукром під час перебування у відпустці в квітні 1944 р. і запевнила, що він не був контужений у 1944 р., а уникав перебування в діючій армії, прикриваючись хворобою вух, яка була ще в дитинстві, згадала й післявоєнну судимість (за незаконний продаж хліба на ринку в 1946 р.) та незаконне друге одруження до розриву першого шлюбу [48]. Однак, як показало розслідування, більшість звинувачень, які стосувалися участі Михайла Миколайовича у війні, виявилися безпідставними. У 1976 р. вийшов на пенсію. Помер 28 липня 1989 р. Похований у Києві на кладовищі «Берківці».

Юрій Порфірович Дорош народився 2 травня 1924 р. на Одещині (нині Миколаївська область). Березень 1944 р. позначений для Юрія Дороша закінченням роботи в сільськогосподарській общині (так звався колгосп під час окупації) рідного села Прибужжя Доманівського району і початком бойового шляху 19-річного юнака у Червоній армії. Це стало можливим після того, як 28 березня 1944 р. Доманівський район Одеської (нині Миколаївської) області був визволений від окупантів військами 37-ї та 57-ї армій 3-го Українського фронту. У послужному списку зазначено, що призваний до лав Червоної армії «1944 р., місяць березень, 28 дня, польовий рвк 57 армії» і на фронті теж з березня 1944 р. [49].

Будучи командиром відділення 1052-го стрілецького полку 301-ї стрілецької дивізії 57-ї армії 3-го Українського фронту, сержант Дорош брав участь у визволенні Одещини, Молдови. У ході боїв за с. Бичек (Молдова) у серпні 1944 р. Юрій протитанковими гранатами знищив самохідну гармату противника, а у боях за Кишинів у нічному бою, коли поранило командира, сержант Дорош прийняв командування взводом на себе, за що був нагороджений орденом Червоної Зірки. З 1 жовтня 1944 р. до 2 травня 1945 р. командир відділення сержант Дорош у складі 1052-го стрілецького полку 301-ї стрілецької дивізії 5-ї ударної армії 1-го Білоруського фронту брав участь у визволенні Польщі та штурмі Берліна. 14 січня 1945 р. на Магнушевському плацдармі у Польщі знищив 2 ворожих кулемети, відзначився 15 січня 1945 р. при форсуванні р. Пилиця. Указом від 27 лютого 1945 р. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Після демобілізації повернувся на Одещину: працював у МТС, вихователем дитячого будинку в рідному селі Прибужжя, завідувачем райвідділу кінофікації Андрієво-Іванівського району на Одещині, заступником завідувача Андрієво-Іванівського та Миколаївського райвідділу, старшим електромеханіком Миколаївського вузла зв'язку (Одеська область). У виробничих характеристиках Юрій Порфірович характеризувався як сумлінний працівник [50]. У вересні 1953 р. закінчив двомісячні курси удосконалення офіцерського складу Одеського військового округу, йому було присвоєно первинне військове звання лейтенанта запасу, з 1973 р. – капітан запасу. У 2001 р. помер, похований на батьківщині.

Ці записи з послужних списків Героїв незаперечно свідчать, що польові військкомати безпосередньо з дому направляли солдатів на передову. Офіційні

радянські джерела обходили цю тему. Колишній командир 301-ї стрілецької дивізії, в якій Дорош дійшов до Берліна, Герой Радянського Союзу В.С. Антонов так згадував про це: «У війська вливались свіжі сили. До нас йшло поповнення із Миколаївської та Одеської областей, із визволених районів Молдавії. Із села Бичек майже всі чоловіки пішли добровільно й були зараховані до 1050-го стрілецького полку» [51]. Показово, що тут не згадуються польові військкомати, а масово мобілізовані зветься «добровольцями». Так зазвичай називали і в мемуарах. Для дослідників історії війни ця інформація є безцінною.

Обходила офіційна історіографія і тему перебування в полоні, проживання на окупованій території, проходження перевірки спецорганами, службу у штрафних підрозділах тощо. Документів, які б підтверджували ці факти, збереглося мало. Їх вилучали або ж просто не записували в особових справах. Герой Радянського Союзу Людвіг Іванович Курист навіть у своїх мемуарах не згадував про це. Народився він 16 липня 1905 р. у м. Ленінграді (нині Санкт-Петербург) у родині робітників. З послужного списку дізнаємося, що Людвіг у 14 років розпочав трудову діяльність. У 1920 р. вступив до лав Червоної армії добровільно. У 1926 р. закінчив Борисоглібсько-Ленінградську кавалерійську школу. Службу проходив у кавалерійському полку Ленінградського військового округу, а потім був переведений до Українського військового округу [52]. Незважаючи на зразкову службу в кавалерії і схвальні характеристики, мав велике бажання служити в технічних військах. А тому в 1931 р. був направлений на бронетанкові курси вдосконалення й перепідготовки командного складу РСЧА ім. Бубнова, які закінчив у 1932 р. До 1938 р. був начальником стройового відділу й командиром курсантської роти Ленінградського танко-технічного училища [53]. У 1939 р. капітана Куриста призначено командиром роти 35-ї механізованої бригади Ленінградського військового округу. Учасник радянсько-фінляндської війни [54]. За уміле керівництво боями був нагороджений орденом Червоного Прапора. Напередодні війни викладав тактику в Ленінградському автомобільному училищі. У складі військ 23-ї армії Ленінградського військового округу на посаді начальника автобронетанкового відділу капітан Курист зустрів початок війни. Учасник прикордонних боїв у районі м. Виборга та на підступах до Ленінграда. У травні 1942 р. майор Л.І. Курист призначений заступником командира 30-ї танкової бригади 12-го танкового корпусу 3-ї танкової армії РВГК, а у липні 1942 р. 3-тя танкова армія увійшла до складу військ Воронежського фронту. У вересні Людвіга Івановича призначають командиром 30-ї танкової бригади з присвоєнням військового звання підполковника. Брав участь в Острогозько-Розсошанській наступальній, Харківській наступальній та оборонній операціях [55]. У 1943 р. під час відходу частин Воронежського фронту за р. Сіверський Донець підполковник Курист, заступник командира 30-ї танкової бригади 12-го танкового корпусу 3-ї танкової армії Воронежського фронту, потрапив у німецьке оточення. Намагався прорватися «до своїх», проте був схоплений гітлерівцями і взятий у полон, у якому перебував з 26 квітня до 20 листопада 1943 р. За спогадами Людвіга Івановича, перебував він у таборі на Полтавщині, де встановив зв'язок із підпільниками, а потім йому вдалося

втекти [56]. У грудні 1943 р. проходив перевірку при управлінні контррозвідки «Смерш» 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту, а далі був переведений у фільтраційний табір № 174 військ НКВС. У червні 1944 р. у званні рядового Л.І. Курист направлений у взвод протитанкових рушниць 15-го окремого штурмового стрілецького батальйону 1-го Прибалтійського фронту [57]. У довідці № 86 від 13 вересня 1944 р. записано: «...Перебуваючи в 15-му окремому штурмовому стрілецькому батальйоні з 10 червня до 13 вересня 1944 р., ... зі зброєю в руках виявив мужність і відвагу, довів свою відданість Батьківщині, за що нагороджений медаллю «За відвагу» [58]. Людвіг Іванович був поновлений у званні підполковника, його було призначено командиром 52-ї гвардійської танкової бригади 3-ї гвардійської танкової армії 1-го Українського фронту. Під час Берлінської наступальної операції бригаді було надано право першою йти на штурм Берліна, за що підполковник Курист удостоєний звання Героя Радянського Союзу [59]. Бойовий шлях закінчив у Празі. По війні продовжував служити в армії. У 1947 р. за довголітню службу в армії був нагороджений орденом Леніна. У 1948 р. демобілізувався. Проживав у Ленінграді, а з 1971 р. – у Києві, брав активну участь у ветеранському русі. Помер 3 жовтня 1995 р.

Така ж доля спіткала і Героя Радянського Союзу Андрія Дмитровича Стебу. Народився 4 липня 1904 р. на Чернігівщині. Трудову діяльність розпочав у 16-річному віці – працював робітником на залізниці. 1926 р. призваний до лав Червоної армії. Після демобілізації приїхав до Дніпропетровська, працював на різних роботах. У 1934 р. закінчив курси вдосконалення командного складу запасу, після чого йому було присвоєно військове звання лейтенанта запасу. У 1936 р. закінчив Дніпропетровський металургійний інститут і був направлений на роботу економістом у Дніпропетровську контору «Головтютюн» [60]. 23 червня 1941 р. мобілізований на фронт, де став командиром навчальної роти зв'язку 15-го окремого батальйону зв'язку 15-ї танкової дивізії 12-ї армії Південно-Західного, 18-ї та 6-ї армій Південного фронтів. Брав участь в оборонних боях на території України. У січні 1943 р. лейтенант Стеба призначений командиром навчальної роти зв'язку 106-ї стрілецької бригади 6-ї армії Південно-Західного фронту. У лютому 1943 р. частина А.Д. Стеби під Лозовою (Харківська область) потрапила в оточення. Було вирішено виходити по одному. Прорвати вороже оточення не вдалося, і лейтенант Стеба опинився на окупованій території [61]. Після визволення м. Лозова (16 вересня 1943 р.) Андрій Дмитрович мобілізований штабом 37-ї армії Степового фронту і для проходження перевірки направлений у табір № 258 НКВС. У грудні того ж року у званні рядового А.Д. Стебу направили в 5-й окремих штурмовий батальйон 3-го Українського фронту, в якому він прослужив 18 днів. Брав участь у визволенні Лівобережної України. За зразкове виконання завдань командування був достроково звільнений від служби у штурмовому батальйоні. Після проходження перепідготовки поновлений у званні лейтенанта: «Відповідно до директиви Маршала Радянського Союзу т. Василевського від 9 вересня 1943 р. поновити у всіх правах офіцера лейтенанта Стебу Андрія Дмитровича» [62]. У лютому 1944 р. лейтенант Стеба – командир стрілецької роти 795-го стрілецького полку 228-ї стрілецької дивізії 37-ї армії 3-го Українського фронту. Брав участь у

визволенні Правобережної України. У період Яссько-Кишинівської наступальної операції і визволення м. Бендери Андрій Дмитрович був поранений. Після лікування повернувся до своєї частини. Наказом по дивізії нагороджений орденом Червоної Зірки [63]. У жовтні 1944 р. війська 228-ї стрілецької дивізії увійшли до складу 53-ї армії 2-го Українського фронту. Підрозділ під командуванням Стеби відзначився під час визволення Угорщини, в ході Дебреценської операції. 9 жовтня 1944 р. зав'язався бій із ворогом, що закріпився на лівому березі річки Тиса. У кровопролитному бою лейтенант Стеба першим піднявся в атаку, відтіснив противника й захопив трофейні пороми. На них його рота переправилася на правий берег Тиси й зайняла вигідний плацдарм. Але ворог підтягнув до плацдарму свої резерви й кинувся в атаку. Андрій Дмитрович організував оборону так, що техніка ворога була зупинена перед позиціями наших військ. Таким чином була забезпечена переправа інших підрозділів. У цьому бою рота Стеби знищила близько 500 ворожих солдатів і офіцерів, потопила в річці 11 кулеметів і 7 мінометів ворога. Особисто командир роти знищив 46 ворожих солдатів. Діставши контузію, лейтенант Стеба залишався на передовій до тих пір, поки річку не форсували всі підрозділи [64]. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 березня 1945 р. лейтенант А.Д. Стеба був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Після контузії до лютого 1945 р. перебував на лікуванні. Повернувся до своєї дивізії на посаду помічника начальника оперативного відділу штабу. Війну закінчив у Празі. У вересні 1945 р. лейтенантові Стебі присвоєно військове звання старшого лейтенанта, а в листопаді 1945 р. демобілізувався. Повернувся до Дніпропетровська. Працював заступником голови міської планової комісії. Помер Андрій Дмитрович Стеба 9 вересня 1970 р. Похований у Дніпропетровську на Запорізькому цвинтарі.

Через полон довелося пройти і Герою Радянського Союзу Миколі Максимовичу Захарчуку. Народився 1 січня 1923 р. на Хмельниччині. Коли Микола був ще зовсім малим, сім'я переїхала до с. Новий Кавдик Ялуторовського району Омської (нині Тюменської) області [65]. До лав Червоної армії призваний 5 жовтня 1941 р. Ялуторовським РВК. На фронтах Великої Вітчизняної з 17 лютого 1942 р. Воював на Брянському фронті, був поранений. Після лікування в медсанбаті направлений на курси молодших лейтенантів Брянського фронту. Закінчивши курси, у серпні 1942 р. молодший лейтенант Захарчук обіймав посаду заступника командира роти (згодом – командира взводу) 615-го стрілецького полку 167-ї стрілецької дивізії 38-ї армії Брянського (з 2 вересня 1942 р. – Воронезького) фронту. Був важко поранений і до 1943 р. перебував на лікуванні в м. Липецьку. Учасник визволення Лівобережної України, зокрема Сумсько-Прилуцької наступальної операції. Відзначився під час форсування Дніпра в районі Вишгорода на Київщині. Під час бою лейтенант Захарчук, командир взводу 615-го стрілецького полку 167-ї стрілецької дивізії 38-ї армії Воронезького фронту, був важко поранений і посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу, про що було повідомлено його матері [66]. Насправді ж, у непритомному стані офіцер був захоплений у полон гітлерівцями. Потрапив до концтабору, важко працював на шахтах Рурського промислового району. Щоб вижити, вступив до абверівської розвідувальної школи «Абверкоманда-103»

(м. Меве, Німеччина), отримав псевдонім «Шевцов». Невдовзі був перевербований і співпрацював із радянською контррозвідкою. У квітні 1945 р. звільнений із полону англіїцями й повернутий до Радянського Союзу. 6 січня 1946 р., за вироком військового трибуналу 5-ї запасної стрілецької дивізії Смоленського військового округу, де проходив спецперевірку, був засуджений до 10 років позбавлення волі. Потрапив у табір в Архангельську область, працював на вирубці лісу. Однак, якимось чином, йому вдалося знайти агента радянської розвідки, з яким співпрацював, перебуваючи у ворожому полоні. У травні 1947 р., відповідно до рішення Військової колегії Верховного Суду СРСР від 11 листопада 1949 р., вирок суду першої інстанції було скасовано, Захарчука звільнено з-під варті [67]. У Кремлі він отримав свої нагороди. У 1947–1949 рр. працював у Тюменській області у колгоспі, згодом – у дитячому будинку. Потім, у 50–70 рр., – у містах Вінниці, Шостці та Херсоні. Останні роки свого життя провів у Києві. 14 липня 2005 р. ветеран пішов із життя. Як і заповідав, його поховали у с. Нові Петрівці, де протягом 12 років працював заступником директора радгоспу ім. М.Ф. Ватутіна. Із документів особової справи дізналися, що за колючим дротом побував і рідний брат Миколи Максимовича, який вважався зниклим безвісти. Проте він потрапив у полон, вижив, по війні повернувся додому.

Під час вивчення особових справ Героїв привернула увагу справа Героя Радянського Союзу Георгія Даниловича Кошмяка. Народився 26 січня 1909 р. в Києві в сім'ї робітників. Після закінчення школи працював учнем ливарника на заводі «Більшовик». 1929 р. призваний до лав Червоної армії. У 1932 р. закінчив Київську військову піхотну школу. Службу проходив у Київському та Ленінградському військових округах. Із січня 1938 р. обіймав посаду командира кулеметної роти, згодом командира взводу 209-го стрілецького полку Карельського укріпрайону «Чорна річка» (Ленінградський військовий округ) [68]. У серпні 1938 р. був репресований органами НКВС за статтю 58 (політична) і звільнений із рядів РСЧА [69]. 1 рік і 8 місяців перебував у в'язниці. У березні 1940 р., у зв'язку із закриттям справи через відсутність складу злочину, був звільнений, поновлений у рядах Червоної армії й призначений на посаду начальника полкової школи 526-го стрілецького полку 89-ї стрілецької дивізії Орловського військового округу (м. Курськ). За зразкову підготовку курсантів полкової школи наказом народного комісара Тимошенка нагороджений нагрудним знаком «Відмінник РСЧА» [70]. У перші дні війни полк виїхав на фронт, а лейтенант Кошмяк був призначений на посаду начальника відділу штабу 44-ї запасної бригади, що формувалася на базі 89-ї стрілецької дивізії. У кінці липня 1941 р. подав рапорт із проханням направити його в діючу армію, де був призначений командиром батальйону 526-го стрілецького полку 89-ї стрілецької дивізії Західного фронту. Брав участь у Смоленській битві, був поранений і після короткочасного лікування призначений начальником 4-го відділення штабу 331-ї стрілецької дивізії ім. Брянського пролетаріату Московського військового округу, яка перебувала на стадії формування, тому Георгій Данилович через відділ кадрів округу знову попросився в діючу армію. Лейтенант Г.Д. Кошмяк був призначений командиром стрілецького батальйону 1096-го стрілецького полку 325-ї стрілецької

дивізії Орловського ВО (з листопада 1941 р. – 10-ї армії Західного фронту). Брав участь у битві за Москву та у контрнаступі радянських військ під Москвою. Під час Ржевсько-Вяземської наступальної операції 4 лютого 1942 р. дістав поранення й перебував на лікуванні [71]. Брав участь у Сталінградській та Курській битвах. У серпні 1943 р. майор Г.Д. Кошмяк – командир 7-го гвардійського повітрянодесантного полку 2-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії 60-ї армії Центрального фронту. Учасник визволення Лівобережної України, зокрема Чернігівсько-Прип'ятської наступальної операції. Відзначився під час форсування Дніпра на північ від Києва. У ніч проти 2 жовтня 1943 р. полк під його командуванням подолав річку в районі с. Домантове, захопив плацдарм на правому березі й у запеклих боях відстояв його. Тільки 7 жовтня в с. Медвин Чорнобильського району Київської області полк відбив атаку чотирьох батальйонів піхоти, яких підтримувало 20 танків і авіація ворога. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 17 жовтня 1943 р. за вміле командування полком, особисті мужність і героїзм, виявлені під час утримання плацдарму на правому березі Дніпра, майорові Георгію Даниловичу Кошмяку присвоєно звання Героя Радянського Союзу [72]. Згодом брав участь у Київській оборонній та Житомирсько-Бердичівській наступальній операціях. У боях під Житомиром на початку лютого 1944 р. отримав важку контузію та поранення в голову. Перебував на лікуванні в евакогоспіталі № 2908 м. Москви [73]. Після лікування отримав 45-добову відпустку й повернувся в Київ до родини. Через кілька місяців підполковник Кошмяк із довідкою «обмежено придатний» з'явився в розпорядження Київського військового округу й дістав призначення на посаду начальника штабу 21-ї запасної стрілецької дивізії (м. Київ). Однак у січні 1945 р. був звільнений з посади після перевірки його діяльності Військовою радою Київського військового округу. У довідці-доповіді, яка підшита до особової справи, зазначалося: «За отримання двох продовольчих карток та неспрацьованість із командиром дивізії. У січні 1945 р. парткомісією Київського ВО оголошено сувору догану за приховування факту перебування в 1938 р. під слідством органів НКВС. У частинах Київського ВО використовувати неможливо. Необхідно використовувати на комендантській роботі одного з фронтів» [74]. 30 квітня 1945 р. направлений у діючу армію в розпорядження командування 1-го Українського фронту. Після закінчення війни призначений військовим комендантом м. Потсдам, району й міста Фрайберг, району «Остхавелянд» м. Науен (поблизу Берліна) [75]. У грудні 1947 р. повернувся на батьківщину й продовжив службу в армії. У 1948-1952 рр. обіймав посаду старшого викладача військової кафедри Київського політехнічного інституту. У 1953 р. закінчив курси «Выстрел» й до грудня 1954 р. перебував на посаді командира 354-го гвардійського стрілецького полку 112-ї гвардійської стрілецької дивізії Київського військового округу (м. Біла Церква), згодом, понад 6 років, був військовим комендантом м. Києва. З 1961 р. Георгій Данилович – у запасі. Мешкав у Києві. Помер 6 січня 1988 р. Похований на Лук'янівському кладовищі.

Із матеріалів особової справи Героя Радянського Союзу Лаврентія Івановича Крутиленка видно, як драматично склалася його повоєнна доля. Народився 17 серпня 1918 р. в Орловській області в родині робітників. Після закінчення юнаком семирічки

сім'я переїхала до Запоріжжя, де Лаврентій закінчив школу ФЗН. В армію призваний у 1939 р. Червоноармієць Крутиленко до 1940 р. проходив службу в Приволзькому військовому окрузі радистом, а з 1940 р. – іздовим 32-го артилерійського полку 31-ї стрілецької дивізії Закавказького військового округу [76]. На початку Великої Вітчизняної війни 31-ша стрілецька дивізія входила до складу 40-го стрілецького корпусу Закавказького військового округу й базувалася в м. Єреван, а із серпня 1941 р. увійшла до складу 45-ї армії Закавказького фронту, яка прикривала державний кордон із Туреччиною. 7 жовтня дивізія була направлена на оборону Москви, але по дорозі перенаправлена в Ростов-на-Дону. У жовтні 1941 р. у складі 9-ї армії Південного фронту вступає в оборонні бої в районі Таганрога. У боях Л.І. Крутиленко був поранений і до лютого перебував на лікуванні. З лютого до вересня 1942 р. навчався в Буйнакському військовому піхотному училищі (Дагестан). У партійно-політичній характеристиці зазначалося, що в результаті кропіткої роботи над собою добився хороших результатів, але мають місце певні недоліки: пиятика, небажання навчатися, суперечки з командирами [77]. Закінчивши прискорений курс, у жовтні 1942 р. в званні молодшого лейтенанта його направляють знову в 31-шу стрілецьку дивізію командиром взводу автоматників 75-го стрілецького полку, у складі якого пройшов до кінця війни. Учасник битви за Кавказ. З червня до вересня 1943 р. у складі 46-ї армії Південно-Західного фронту брав участь у Донбаській наступальній операції, після завершення якої 31-ша стрілецька дивізія 46-ї армії увійшла до складу Степового фронту. Учасник форсування Дніпра (Нижньодніпровська наступальна операція). У ніч проти 27 вересня 1943 р. зі своїм взводом закріпився на правому березі Дніпра біля с. Сошинівка Верхньодніпровського району Дніпропетровської області й утримував оборону до підходу підкріплення. 30 вересня очолив групу автоматників і ударом з тилу зірвав ворожу контратаку. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 лютого 1944 р. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. У листопаді 1943 р. присвоєно військове звання лейтенанта. За матеріалами особової справи можна простежити, як змінювала підпорядкування 31-ша стрілецька дивізія: з 20 жовтня 1943 р. у складі 46-ї армії 3-го Українського фронту, із січня 1944 р. – у складі 26-го гвардійського стрілецького корпусу увійшла в безпосереднє підпорядкування 2-го Українського фронту, з лютого 1944 року – 4-ї гвардійської армії, з березня – 52-ї армії, з липня – 4-ї гвардійської армії, з вересня – у Резерві ВГК, з жовтня – 52-га увійшла до 1-го Українського фронту. Командир роти автоматників старший лейтенант Крутиленко брав участь у визволенні Правобережної України, Польщі, Берлінській та Празькій наступальних операціях. Після закінчення Великої Вітчизняної війни продовжував службу командиром роти 21-го робітничого батальйону Північно-Кавказького військового округу. Демобілізувався в 1946 р. Повоєнна доля Героя-фронтовика склалася драматично. Ставши на хибний шлях, він неодноразово притягувався до кримінальної відповідальності, тричі відбував покарання у виправних таборах [78]. Судові органи зверталися до Президії Верховної Ради СРСР щодо позбавлення громадянина Крутиленка звання Героя Радянського Союзу і бойових нагород, але прохання було відхилене [79]. Грамота Героя і медаль «Золота Зірка» Запорізьким

міськвиконкомом були направлені на зберігання до Президії Верховної Ради СРСР. Неодноразово родина і сам Герой зверталися з клопотанням про повернення нагороди, але отримували відмову, оскільки після відбуття покарання далі припускався вчинків, що дискредитували звання Героя. Згодом працював на метизному заводі в м. Запоріжжі. Помер 12 грудня 1994 р., похований у Запоріжжі.

Таким чином, можна констатувати, що особові справи є важливим документальним музейним джерелом, позаяк дають можливість дійти об'єктивних висновків. Герої Радянського Союзу завжди сприймалися у сяйві слави, нагород, бойових перемог. Як не намагалися армійські політпрацівники замаскувати різнобічні прояви людської особистості одностроями героїчних подвигів, та все одно через стандартні рядки службових характеристик та атестацій жива людина таки вимальовується.

Повертаючись до початку нашої статті, зауважимо, що особові справи сприяють усебічній та достовірній розробці довідкових карток, дають можливість максимально відобразити бойовий, життєвий шлях Героя із зазначенням усіх змін у посадах, військових званнях, номерах частин, назвах фронтів, участь у воєнних операціях тощо. Особові справи та окремі документи з них широко використовуються науковцями у практичній роботі, зокрема науково-експозиційній, науково-освітній, видавничій. Через персоналії історія постає перед нами як багатовимірний, суперечливий, сповнений динамізму й людських переживань феномен. Усебічне об'єктивне дослідження цих документів, професійне використання перетворили їх на повноцінні музейні предмети. Вони емоційно впливають на відвідувача, є не лише джерелом інформації, а й джерелом знань, засобом виховання й освіти, а відтак – важливим складником музейної джерельної бази.

Джерела та література:

1. *Особові справи двічі Героїв Радянського Союзу: І.Н. Бойка (КН-227255 – 227300); В.Д. Лавриненкова (КН- 228013 – 228039); О.Г. Молодчого (КН-227962 – 227994); В.С. Петрова (КН-222442 – 222472);*
2. *Особові справи Героїв Радянського Союзу: М.М. Внукова (КН-253873 – 253903); Ю.П. Дороша (КН-234853 – 234873); М.М. Захарчука (КН-251660 – 251677); Г.Д. Кошмяка (КН-251024 – 251051, 251838 – 251841); Л.І. Крутиленка (КН-249383 – 249406); Л.І. Куриста (КН-253800 – 253841); А.Д. Стеби (КН-253046 – 253056).*
3. *Антонов В.С. Путь к Берлину / В.С. Антонов. – М.: Наука, 1975.*
4. *Фоміна В.П. Довідкова картка як елемент фондової інформаційної системи / В.П. Фоміна // Наукова частина Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років».*
5. *Фонди Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». – Книга надходжень (далі КН)- 22241.*
6. *Там само. – КН-222442.*
7. *Там само. – КН-247044.*

8. Там само. – KH-222446.
9. Там само. – KH-222450.
10. Там само. – KH-247045.
11. Там само. – KH-247055.
12. Там само. – KH-247065.
13. Там само. – KH-247053.
14. Там само. – KH-222442.
15. Там само. – KH-247066.
16. Там само. – KH-227256.
17. Там само. – KH-227291.
18. Там само. – KH-227295.
19. Там само. – KH-227267.
20. Там само. – KH-227298.
21. Там само. – KH-227256.
22. Там само. – KH-227288.
23. Там само. – KH-227285.
24. Там само. – KH-227287.
25. Там само. – KH-227966.
26. Там само. – KH-227963.
27. Там само. – KH-227963.
28. Там само. – KH-247067.
29. Там само. – KH-247067.
30. Там само. – KH-247071.
31. Там само. – KH-247070.
32. Там само. – KH-247076.
33. Там само. – KH-227963.
34. Там само. – KH-247078.
35. Там само. – KH-247075.
36. Там само. – KH-247067.
37. Там само. – KH-227494.
38. Там само. – KH-227493.
39. Там само. – KH-227475.
40. Там само. – KH-227477.
41. Там само. – KH-227489 – 227494.
42. Там само. – KH-228019.
43. Там само. – KH-228053 – 228058.
44. Там само. – KH-228042.
45. Там само. – KH-228045 – 228051, 228020 – 228037.
46. Там само. – KH-253874.
47. Там само. – KH-253873.
48. Там само. – KH-253879.
49. Там само. – KH-253902.

50. Там само. – КН-253878.
51. Там само. – КН-253898.
52. Там само. – КН-253887.
53. Там само. – КН-234853.
54. Там само. – КН-234859 – 234865.
55. Антонов В.С. Назв. праця. – С. 362–364.
56. Там само. – КН-253801.
57. Там само.
58. Там само. – КН-253819.
59. Там само. – КН-253801.
60. Там само. – КН-253804.
61. Там само. – КН-253801.
62. Там само. – КН-253833.
63. Там само. – КН-253834.
64. Там само. – КН-253046.
65. Там само. – КН-253047.
66. Там само. – КН-253054.
67. Там само. – КН-253046.
68. Там само. – КН-253047.
69. Там само. – КН-251660.
70. Там само. – КН-251671.
71. Там само. – КН-251663.
72. Там само. – КН-251024.
73. Там само. – КН-251841.
74. Там само. – КН-251024.
75. Там само. – КН-251045.
76. Там само. – КН-251025.
77. Там само. – КН-251839.
78. Там само. – КН-251043.
79. Там само. – КН-251024.
80. Там само. – КН-249383.
81. Там само. – КН-249385.
82. Там само. – КН-249405 – 249406.
83. Там само. – КН-249402.

© Анна ЖУКОВСКАЯ
© Михаил ФИЛОНЕНКО

ЛИЧНЫЕ ДЕЛА ГЕРОЕВ СОВЕТСКОГО СОЮЗА КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

На основе личных дел рассматриваются основные факторы формирования, становления и прохождения военной службы выдающимися фигурами периода Великой Отечественной войны – Героями Советского Союза. Освещаются вопросы, которые обходила официальная историография: проживание на оккупированной территории, пребывания в плену, служба в штрафных подразделениях, неуставные отношения. Предпринята попытка снять с Героев хрестоматийный глянец и показать их обычными людьми.

Ключевые слова: Мемориальный комплекс, Герои Советского Союза, личное дело, боевой и жизненный путь, справочная карточка Героя, советская историография.

© Anna ZHUKOVSKA
© Mykhailo FILONENKO

PERSONAL FILES OF THE HEROES OF THE SOVIET UNION AS A MUSEUM HISTORICAL SOURCE

The main factors of formation, development and military service of outstanding figures of the Great Patriotic War – the Heroes of the Soviet Union based on personnel files are reviewed. The issues that have been avoided by the official historiography: the living in occupied territory, staying in captivity, service in penal battalions, superior-subordinate relationships are highlighted. It was made an attempt to shed new light on the Heroes and show them as ordinary people.

Keywords: Memorial Complex, Heroes of the Soviet Union, personal files, fighting and way of life, Hero's Personal Data Sheet, Soviet historiography.